

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՌՆԵՒԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ՔԱՂԱՔԱՎԱՆ ԵՒ ՈՒՐԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԶՄԻՌՆԵՒԱ ՇԱԲԱԹ 6 ՅՈՒԼԻՍ 1868

ԹԻՒՒ 835

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԶՄԻՌՆԵՒԱ 6 ՅՈՒԼԻՍ

Վարդան իշխանին ըրած ճանապարհորդութիւնը տառնց քաղաքական նպատակի չկրնար ըլլալ: Այս ճանապարհորդութեանը վրայօք լրացիւնները զանազան մեկնութիւններ կուտան. որոնք կըսեն թէ քաղաքական որոշ նպատակ մի չունի, այլ որովհետեւ Վարդան խորհրդակցութեանը հաճելի է միշտ ստար երկիրներ պարտիւր և դիտողութիւններ ընելը, Վարդան իշխանին իր հօրեղբորդի խնդիրը չմերժելով թոյլ տուաւ որ Վարդանին, Վարդանին և Վարդանին խորհրդակցութեանը անցնելով Վ. Վարդանին երթայ: Բայց այս մայրաքաղաքին մէջ Վարդանին իջնորդայն լուծեան պարագ մի ունէր հատուցանելու օգոս. Սուլթանին, այս պարագը իր կողմանէ հատուցանելու պատուէր տուաւ Վարդանին իշխանին. և այս է միայն, կըսեն, քաղաքային մասը իր ճանապարհորդութեան: Իսկ ուրիշ լրացիւններ քաղաքական յատուկ նպատակ մի կընծայեն յիշեալ ճանապարհորդութեանը և այս ենթադրութիւնը շատ հիմնաւոր կերպիւ: Այս նպատակը Վարդանին ազդեցութիւնը աւելցնել է կարելի եղած ամեն տեղը. ուստի Վարդանին իշխանին Վարդանին մէջ իր անձնական դիտողութիւնները ի նշանակութիւն տունէլէ ետեւ, Վարդանին մէջ աշխատեցաւ ժողովրդեան ու կառավարութեան համակրութիւնը: Ինչպէս. վասնզի կայսերական իշխանը խաղաղասիրական զգացմունք յայտնեց որովհետեւ որ տեսնուեցաւ Վարդանին ու Բրուսիոյ մէջ պատերազմ պիտի չըլլայ ըսաւ, Բրուսիոյ այժմեան ազատասիրական ընթացքը գովեց, և մէկ խօսքով ժողովրդեան և կառավարութեան հաճելի եղած բաներուն որոցմէ զխաղաղութեան հաստատուն մնալն է, ինքն ալ համաձայնեցաւ: Բայց Վարդանին իշխանին ինչպէս նաեւ թիւրքերի դաշինքին դիտաւորութիւնը՝ դաշնակցութիւն մի ձեռք բերելէ ի մէջ Վարդանին և Բրուսիոյ՝ դաշնակցութիւն՝ որ միայն Բրուսիոյ հետ պատերազմ ըլլալու ժամանակը ամենահարկաւոր է: Սակայն այսպիսի

դաշնակցութիւն մի Բրուսիոյ համար վտանգաւոր ըլլալու յայտնի է ամենուն. վասնորոյ հաւանական չեմք իր Վարդանին հետ Վարդանին կայսրը պարզ բարեկամութեան մը ի զատ ուրիշ քաղաքական կապակցութիւն մի հաստատել Վարդանին հետ. վասնզի իր հաստատելու ըլլայ, իր զօրաւոր դրացիներուն այսինքն Բրուսիոյ և Բրուսիոյ թշնամութիւնը իր վերայ պիտի հրաւիրէ, այնինչ Բրուսիոյ հաւանականութեանը կընդհանրեն որ յիշեալ երկու մեծ տէրութեանց հետ սիրով ու բարեկամութեամբ վարուի միշտ: Կը հաստատեն թէ Վարդանին կայսրը օրը քանի մը անգամ հեռադրական լուրեր կըստանայ իր հօրեղբորդիէն. այս լուրերը թուանշաններով պատած են, որոց պաշտօնիքը միայն կայսրը և իր մասնաւոր խորհրդայ քարտուղարը գիտեն եղեր:

Վարդանին ու Բրուսիոյ մէջ եղած քաղաքական յարաբերութիւնները թէպէտ և են միշտ սիրով և բարեկամութեամբ, սակայն ժամանակէ մը ի վեր Լոնտոնի լայն օրագիրը, որ անգղիացի ժողովրդեան բերանը կը համարուի, սաստիկ կերպով կը մեղադրէ Վարդանին կառավարութեան քաղաքական խրոխտ ընթացքը Վերմանիոյ նկատմամբ: Այս ընթացքէն պատերազմ պիտի ծնան, կըսէ, և անոր պատասխանատուութիւնը Վարդանին վերայ կը ձգէ. որ իւր գոռով վարմունքով և գերմանական զօրքով միջամտելով ըլլալ պատահելովը այս մեծ ժողովրդեան աղային զգացմունքը կը զրոյշէ: Եւ եթէ միշտ և յայտնի պատերազմ չեղարկուի, այս շնորհը Բրուսիոյ չափաւորութեանը կը պարտաւորեմք կըսէ:

Ինչպէս կը տեսնուի, այս լեզուն բարեկամական չէ. և զաղղիական օրագիրները փութացան պատասխանելու, յառաջ բերելով թէ խրոխտ ընթացքը և իշխանաւորութիւնը Բրուսիոյ կը վերաբերի, և պատերազմը իրենց տեղին ունենայ, անոր պատճառը Կիլիկիոյ թաղաւորին իշխանաւորութիւնը պիտի ըլլայ: Այս և ասոր նման ուրիշ եղբայրութիւններէն կը տեսնուի նախ թէ Բրուսիոյ ժողովուրդը բրուսիացւոց աւելի բարեկամութիւն և սէր կը ցուցնեն քան թէ Վարդանին. երկրորդ՝ Բրուսիոյ և Վարդանին մէջ զրոյցութիւնը հանգարած չէ. և Վարդանին

իշխանին Վարդանին մէջ ըսածը թէ Վարդանին ու Բրուսիոյ մէջ պատերազմ պիտի չըլլայ, ժամանակիս պարագայէն պահանջուած քաղաքական ասուածքներն են. որուն վերայ հիմն չկրնար դրուիլ:

Բնական ամառը 23ին անգղիացի ժողովրդեան կողմանէ պատգամաւորութիւն մի ներկայացաւ արտաքին գործոց պաշտօնեայ լորտ Սթանլէյին, խնդրելով որ Շուէիշին ջրանցքին չեզոքութիւնը, (որ շնորհեալէ Լոնդոնի փոխարքայէն և վաւերացեալ օգոս. Սուլթանին) վերահաստատուի յատուկ դաշնադրութեամբ մի ի մէջ Լոնդոնի և Վարդանին կառավարութեանց:

Շուէիշին ջրանցքին չեզոքութիւնը, կըսէ Փարիզի Օշիւթի Վարդանին օրագիրը, իրօք դաշնագրեցաւ ի մէջ Լոնդոնի փոխարքային և ջրանցքին ընկերութեանը, և այս չեզոքութիւնը մօտիւ տը Լոնդոնի և ինքը խնդրած էր այն ժամանակէն որ Շուէիշին պարտաւոր փորել տալու առաջարկութիւնը հրաւիրեցաւ էր: Սթանլէյ Լոնդոնի մէջ կը ճանաչէր տէրութիւն մի որ միտքէն անցուցած ըլլայ այս չեզոքութիւնը բռնաբարելու, այսինքն զինուորական հաստատութիւն մի հիմնադրելու այնտեղ: Մեք երբեք չիմացանք թէ մը և է երրօրեան կառավարութիւն մի այսպիսի մէկ միտք ունեցած ըլլայ, բաց ի նոյն ինքն անգղիական կառավարութեան, որ հարկ համարեցաւ Շուէիշին երկրին վերայ ձեռնարկ մի չի նկատուի, թէպէտ տակաւին անոր մէջ զօրք չկայ:

Լորդերը ոմանք կը հաստատեն թէ անգղիացիները բոլորովին պիտի չքաշուին Հայկական տէրութեան, այլ քանի մը գունդ զօրք պիտի մնան յիշեալ երկրին: Չուլլա կոչուած ժողովրդեայ քաղաքին մէջ, որ յետ ժամանակաց կընայ մեծապէս օգտակար ըլլալ Լոնդոնի կառավարութեանը թէ ի մասին քաղաքականութեան և թէ վաճառականութեան նկատմամբ:

Կըսուի թէ Լոնդոնի տէրութիւնը երկու հազար լիտա սթերլին հասցը շնորհէր է սըր Սթանլէյին Վարդանին մեծ հրամանատարին:

Սթանլէյի գործքերը առանց օտար տէրութեանց միջամտութեանը հանդարտութեամբ լընցան: Սթանլէյին կոչուած ազգային խորհրդանոցը՝ Սթե-

Ուղղագրութիւն վրիպակաց Տօնացուցի տպեցելոյ ի Վ. Վարդան յամի Տեառն 1868, ի տպարանի Յովնան-ճու, մանսէի Գեորգեան: (1)

Իշ. տող.	Վրիպակ.	Ուղիղ.
3, 16	նոյս, նորա	
8, 12 Ղուկա. գլ.	գ	գ
15, 27 կաթ՝ Պեռ	առաջին, երկրորդ	
44, 23 Եսայի փրկել	զնա	զնոսա
50, 6 Յովն. գլ. Ա. համար	24	14
» 21 Յով. գլ. Զ. համար	13	1
32, 7 Ա. թագ՝ գլ. Ա. համար 23. նոտան, նոտա		
52, 15 Եսայի գլ. Կ. համար	20	21
55, 6 (Մարկոս չունի իղ. գլ.) Մարկոս, Մատթէոս		
82, 25	Մատթէոս, Մատթէոս	
» 29 Ղուկ. գլ. Դ. համար	24	23
93, 15	Մարկոս, Մատթէոս	
» 17	Մատթէոս, Մարկոս	
119, 9	հանց	անցին
126, 16 Եսայի գլ. Կ. համար	20	21
145, 10 թագ. ալ	Չորրորդ, Երրորդ	
146, 22	ևս	ևս
168, 23 Եղեկիլ՝ Խա. գլ. 24 հմբ. պահանջին, պատմեցին		
207, 17 Երեմիայ Ժգ. 16 վերջ	16	19

(1) Տես լրագրոյն ցախընթաց բոռոյն երրորդ երեսին երկրորդ էջը:

Ուղղագրութիւն վրիպակաց որ ի Տարեգիրս:

Իշ. տող.	Վրիպակ.	Ուղիղ.
245, 22 Համբարձի	գձ	գձ
246, 20 Հարց	գձ	գձ
250, 30 Հարց	բձ	բկ
252, 4 Հարց	գձ	գձ
» 11 Չայն	գձ	գձ
253, 22 Չայն	գկ	գկ
254, 12 Հարց	գձ	գձ
» 18 Չայն	գկ	գկ
» 20 Համբարձի	գձ	գձ
255, 6 Համբարձի	գձ	գձ
» 20 Հարց	գձ	գձ
256, 6 Չայն	գձ	գձ
» 7 Չայն	գկ	գկ
258, 26 Միջոց ուտիր	գձ	գձ
259, 23 Հարց	գձ	գձ
260, 14 Չայն	գկ	գկ
» 21	գձ	գձ
263, 13 Համբարձի	գձ	գձ
269, 26 Համբարձի	գկ	գկ
274, 13 Հարց	գկ	գկ
» 22 Համբարձի	գձ	գձ
275, 18 Չայն	գկ	գկ
» 19 Համբարձի	գձ	գձ
276, 19 Չայն	գձ	գձ

284, 24 Չայն	գձ	գձ
292, 12 Հարց	գձ	գձ
295, 23 Միջոց ուտիր	գձ	գձ
330, 27 Չայն	գկ	գկ
339, 2 Հարց	գձ	գձ
349, 8 Չայն	գկ	գկ
353, 21	գձ	գձ
358, 15 Չայն	գձ	գձ
364, 3 Հարց	գձ	գձ
362, 6 Անկատարակոյս, անտարակոյս		
367, 17	գձ	գձ
383, 20 Չայն	գկ	գկ
385, 16 Հարց	գձ	գձ
391, 1 Հարց	գկ	գկ
» 23 Հարց	գձ	գձ
392, 5 Հարց	գկ	գկ
393, 2 Համբարձի	գձ	գձ
397, 19 Չայն	գկ	գկ
399, 11 Համբարձի	գկ	գկ
402, 19 Հարց	գձ	գձ
406, 28 Համբարձի	գձ	գձ
413, 7 Հարց	գձ	գձ
» 16 Հարց	գկ	գկ
» 27 Չայն	գկ	գկ
417, 9 Չայն	գձ	գձ
» 11 Հարց	գձ	գձ
419, 27 Հարց	գձ	գձ

Բաժնիակ գրուեք, զի լրութիւն աղգիս յաւուրդ անստի լուսաւորչացն մերոյ Թաղմոսի և Բարթողիմէոսի և առաքելանման Հօրն մերոյ սրբազան Գրիգորի լուսաւորչի ունէր զմի և եւթ Պատրիարք Եսթիսկականսկիտ և կաթողիկոս յաջորդաբար ժամանեալ յկաթողիկոսն՝ Ալբաշամ յամի տեսուն 600, յորում ժամանակի միայն Յոյնք թշնամաբար վարեալք ընդ Հայս կայուցին ի բաժնի իւրեանց հակաթոռ կաթողիկոս զԵսթիսկական Յովհաննէս, ընդ որ (ընդ բաժանութիւն այս) ո՛չ սակաւ կարեւր խոցեցաւ աղգն միւր և խռովեցաւ, և բարձաւ խռովութիւնն այն միայն մահուամբ նորա, և եղև դարձեալ միութիւն և խաղաղութիւն։ Եւ միութիւնս այս և խաղաղութիւնս յաջորդաբար յարստեանց յաւուրս Գրիգորիաի վկայասիրի, յորս էր աղգ մեր մի հօս և մի հովիւ։ Սակայն անդարձ բացակայութիւն նորա և ժամանակին ալկոծութիւն յիւրեանց բարբարոս աղգաց, եղեն պատճառ, զի քեռորդի նորա Բարսեղ ըստ թախանձանաց անտէրունջ և հօրատահարեալ ժողովրդոց ձեռնադրեցաւ Կաթողիկոս կողմանցն արևելեանս յամի Տեառն 1082։ Այլ ապա յետ մահուան նորա դարձեալ միացաւ աղգութիւնն ընդ միով զլիւծ առանց որ և իյե բաժանմանց մինչև. յԳրիգորն Մուսարէիկեանց, որ ա

աւանդ հաւանութեան արեւելեան չորից օրինաւոր աթոռոց ձեւաւորեցաւ կաթողիկոս, զոր մարմին է կոչել տնօրէնքը։ Ուստի հարկադրեցան լրտեսիւն ազգիւն և օրինաւոր հովիւք նորա, յետ այնքան պանդխտութեան և տարադրութեան փոխադրել յիսկական աթոռ իւր։ Եւ այնքան զաւարտեց Պրիգորի մերոյ Լուսաւորչի ի 1440 ամի Տեառն, և որք կային և մնացին արտաքոյ այսր իրաւանց յամառեալք ի կամ իւրեանց և ի խորհուրդս, անուանեցան հակաթոռք և ապստամբք մինչև յայսօր ժամանակի։

Արեւմտեան աթոռն է մասնաժողովոյ սիրելի որդւոց մերոց և սեփական ժողովրդոց մայր աթոռոյս սրբոյ Լեւոնի մէջ գալ յայսպիսի անտեղի խորհուրդ։ զգարեալ ժամանակօր հակաթոռն և հակառակն ընդհանուր գլխոյ Հայաստանայ եկեղեցւոյ ընդդէմ ամենայն կանոնաց և իրաւանց, մանաւանդ ի քաղաքացիական միութեան և հետեւողի ի կոթանութեան նորին ընտրել, տնօրինել և համարել իրեն վտերական, և զանուն նուաճաւ ի յաւատարմի, և ճանաչել զնոսա հաւատարմ, այնպէս մինչև բարեկամական թղթովք միայն բերել առ ընդհանուր կաթողիկոս ամենայն Հայոց և ոչ հպատակութեամբ։

Եթէ օրինաւորութեամբ սկսեալ կաթողիկոսներն Արեւմտեան առանց հպատակութեան և ձեռնարկութեան Հայոց Հայրապետի տնօրէնք համարեալ լինէին, ո՞րքան ևս առաւել տալա Սոյն և Աղթամարոյն։ Եւ եթէ՝ այս կանոն, որ ի վտնջուց հաստատեցաւ, ոչ պահանջի անխախտ, միութեան բաժանի անշուշտ ի բազումս, յորմէ և կոթանութեան ազգի, ուստի հանձարեղ նախնիք մեր զգուշացան յամենայն դէպս։

Բաժ գիտէք, զի երկուսի կաթողիկոսներն նախորդքն մեր ի սատակագին սատանութեանց Հայաստանի յերեւոյս բռնակալաց թողին զեւթական զաւ և զաթոռ սրբոյն Պրիգորի մերոյ Լուսաւորչի և պանդխտեցան յարեւմտոս, որպէս զրէ սուրբ Հայրապետն Արեւելոյ ճորճալի յատեն ճայլ եմք իրեն զայժմեան յոր սրբոց և ի շանց փախուցեալք ի քարանձաւս այս բնակելով՝ ուր տարակարգութիւն իւր ի սեպական աթոռոյն փախուստ անուանել և զտեղին բնակութեան քարանձաւ և զամենայն կեանս իւր զժնեայ պանդխտութիւն, որպէս տեսանի ի բազում Էջմ ընդհանրական թղթոց իւրոց։

Յետ այսորիկ իսկական աթոռ և զաւ հայրապետս կան մնաց թափուր ըստ ամենայնի ի Հայաստանի, և կաթողիկոսութիւն ի բազում ամս յօտարութեան յամենազգայի ցաւ սրտի երկնակալ իշտակ նախնեաց մերոց իշտանաց և հոգեւորականաց սակայն և այնպէս լուսահամարեցան նորա ի զառնակիւր վշտի այն և յանտանելի նեղութեանց ակնկալու մնալ զարձի նոյն իշտանութեան ի սեպական տեղի դաժու իւրում, քան զայլ որ ևս ընտրելով զմիութեան հոգեւոր իշտանութեանն բաժանել և կոթանել զընդհանրական զօրութիւն նորին, և ածել միանգամայն միառ անձանց և համայն ազգին։ Այսպէս եղև յիշատակաց արժանի խորհուրդ և մեծահանձար հետախուսութիւն հայկալս և հայրենասէր իշտանաց և հոգեւորականաց յայնմ դարու։

Այլ գուցէ և ոյժմ, որք հետաւոր լինին յայդ խորհուրդ ազգային տաժանելի բաժանման, չեն անխորհրդարար և անխախտակ բերեալք ի դոյն, և ոչ առանց ազգօրուտ կարծեցեալ կշտադատութեան իրիք, գուցէ և նուազ չարիս համարին որ ի ներկայ պառակտմանէ մարմնոյ ազգին քան թէ՝ գուշակել զապագային զմեծ մնաս։ Այլ սակայն կարեն լուսահատու լինել ի զարուար ժամանակաց հետէ ի վեր երեւելոց ազգային յերեսաց բաժանմանց և երկարատեւութեանց բազում փորձաւորութեամբ զգալի առեւելոյն, յանդարմանելի հարուած բարոյական կենդանութեան ազգին։ Այլ հակափախուցք ի դոյն խորհուրդ յուս ածեալ ի միտ առեւել ի պատմութեանց թաղաւորոց մերոց, եթէ քանի՞ կործանումն և խորտակումն ոչ զհետ եկին նախնիք փառաց Հայաստանի ի բաժանմանէ անտի միւր իշտանութեանն ի թագաւորութեան թագաւորութեան, զի երբ ի զժրախտութենէ հանգամանաց ժամանակին թագաւորութիւնն բաժանիւր ի մասունս, ոչ անապահ հետեւիւր անկումն նորա։ Հանձարեղ իմն խորհրդով այսմ առաւել մտադիր կային սիրելիք ազգի մերում, և իրեն զէն զօրաւոր ի կործանել զամբոյթիւն զօրութեան իշտանութեան մերոյ զայս և եթէ ի զործ արկանէին, ի պետաւորաւոր մերոց արկանէին զերկարատեւութիւն և սերմանէին զոգի ապստամբութեան ի զլիսոյն և յիշտանութենէ, քանզի խորամանկ թշնամիքն հաւատարմ փորձաւորութեամբ լուս զիտային եթէ ի տիրել և ի բառնալ

թագաւորութեան զօրացելոյ այս զէն առաւել զօրաւոր է քան այլ զօրութիւնս հօրս։

Ապաքէն եթէ զորա չունիցին ստալի աշայ այլ իմն ապացոյց ճշգրտեալ, եթէ հետախուսութեան նոյա ապացոյց տկարանայ խորհրդածութեամբ մակարեւել զապագային զվտանգն, զէթ իրեն ի փորձոյ անձին չօշափեցեն մտօր, զայս և եթէ ի միտ առեւել անտարակոյս եթէ բաժանումն միւր իշտանութեան յայլ ծնաւ զօրծանումն զօրութեան, ապա և բաժանումն միւր ընդհանրական հոգեւոր իշտանութեան յանկախ և համաւատար լուսաւոր իշտանութիւն, զիշտանութիւնն ասեմ կաթողիկոսութեան, որ առաքելաճատատ միութեամբ իւրով պահպանեալ է յարդ, հետեւան ունի ծնանիլ միասակարս և վտանգաւոր։

(Մնացորդը յաջորդ քոռով։)

Երեսուցէմէն Յունիս 5 թուով հետեւեալք կը գրեն Մարտի 1-ի լրագրին։

«Սուրբ Յարութեան տաճարին գմբէթին շինութիւնը փութալուցանութեամբ յառաջ տարուելով՝ լինալու մօտ կերելի։ Սուրբ անցեալ տարուան վերջերք գմբէթին կիսադիտած և ձեռնարկ երկաթի պահանջները զրուած էին ինչպէս նաև պատկոյ բարձր գմբէթը։ Այն օրէն նոր գմբէթին գեղեցկութիւնը կրտսնուէր։ Հին շէնքը խիստ ցած ըլլալով աղեղ և իրեն թէ ճնշուալ զանգուած մը կը ներկայացնէր։

«Ներկայ գմբէթը երկու մէթր տեղի բարձր է, վրան խաչ մը կանգեալ, և շրջակայ շէնքերէն ազատ։ Այս տարւոյն սկիզբին ի վեր շինութիւնը առաջ կը տարուէ։ Մարտի 1-ի արդէն գմբէթը շինուած էր և վրան կապարները դնել սկսած էին։ Հիմա այս մեծ գործը յետ զանազան դժուարութեանց ի զլուս ելնելու վրայ ըլլալով՝ հանդիսաւոր կերպիւ պիտի բացուի։ Այս սեղ աւելին ալ անհամբերութեամբ կը սպասեն այն նշանաւոր հանդիսին, երբ սուրբ Յարութեան տաճարին գմբէթը զաղկոյ և Ռուսոյ կայսերաց և վեհա. Սուրբանին (իրեն հողային վեհապետ) աջակցութեամբ շինուելով պիտի բարձրանայ Քրիստոսի գերեզմանին վրայ, իրեն վիսյ անոնց փոխադարձ սկիւղն և հաշտութեան ոգւոյն»։

—Մարդուանէն՝ շարժք օրը գրեն հասան մեզ, որք կը ծանուցանեն թէ քանի մը տարի առաջ ինչևիցէ պատճառներով կաթողիկոսութեան դարձող 104 ընտանիք 56ը՝ որպէս թէ խղճերէն տանջուելով վերստին իրենց մայրենի եկեղեցւոյն գիրկը դարձեր են։ Բայց տեղւոյն կաթողիկ վարդապետներն և կաթողիկ մնացող Հայոց զիշտանները կերպ կերպ չաւել կը հասցնեն եղբւր վերադարձողներուն։ Գրմանս 15—20 օր տէրութեան բանալը դնել սուրբ են՝ տուրքի պարտք ունին ըսելով, ուրիշներն ալ ուրիշ նեղութեանց ենթարկելով կը տանջեն և վերջապէս վերադարձողներուն սուրբը ծանրացնելով ամեն ջանք ի գործ կը դնեն եղբւր որ կաթողիկաց աղաւ համարի տուեալէն չեւեն։ Մինչդեռ ասիւց չորս տարի առաջ ի յիշեալ անձինք կաթողիկոսութեան դարձած ժամանակին Հայոց հետ տուրքի պատճառաւ վեճ ծագելով՝ այն ժամանակի կառավարիչը Հայոց և կաթողիկաց տուրքն իրարմէ զատել և պայման դրեր է որ այնուհետեւ եթէ մէկ հասարակութեան միւսն տնցնող անձինք գտնուին, 1280 թուականին շինուած արոց տուեալին համեմատ՝ այն անձանց վճարելիք տուրքը մէկ հասարակութեան արոց գումարէն վար երթալով միւս հասարակութեան արոց գումարին վրայ բարդուի։ և այս կարգադրութիւնը երկու հասարակութիւնը ընդունելով ստորագրեր և մեճիւն ալ մազպաթայով վաւերացուցեր է։ Բայց հիմա նոյն կարգադրութեան համեմատ շինուած տուեալը որպէս թէ կորսուել է՝ կառավարութեան քովէն և Հայոց քով գտնուած օրինակին ալ համոզուել չեն ուզեր։ Կրտսնական մոլորանշուքութեան պտուղն եղող այս հակառակութիւններն ու զրկանքներն աւաղտութիւն դառնելու համար՝ վերադարձեալները խղիւղելով մը զրած են Ամասիոյ առաջնորդ Եղեւեան ձեռնադրու եպիսկոպոսին, որպէսզի Մարդուան երթայ այս անտեղութեանց դարման մը գտնելու։ Երանի թէ Եղեւեան եպիսկոպոսը կաթողիկ կղերին մոլորանշուքութեան դէմ արդար իրաւանց փաստերով և խոսկիւնութեամբ միայն մաքառելով՝ այս անպատեհ վեճը խաղաղութեամբ վերջացնելու կարող ըլլար, և ինչպէս ժողովուրդը ձեռք ձեռք քաշընուելէ ազատէր։

ՄԱՍԻՍ

Կոստանդնուպոլսոյ ամեն լրագրութիւնները գրեն թէ միաբերան կը գումարեն բարձրա. Մէհմէտ Ալի փաշային մահը. որուն հիւանդութիւնը խիստ դժուարեայ կեանքէ մը ետեւ անմիջական ու երկարատեւ առանձնութեան կը նմայեն։ Մէհմէտ Ալի փաշային մահաւամբ օսմանեան տէրութեան բարեկարգութիւնը իւր զիշտանը երեսփոխաններէն մէկը կը կորսնցնէ։ Հանդուցելոյն ծննդեան խանձարուրն էր Տրապիզոն քաղաքը, անշան տոյժի մը զաւակ, իւր դեռաւորս հասակին մէջ Կ. Պոլսի երթալով՝ Վալաթիա փայտեայ տուփ շինելու գործարանի մը յառեցաւ։ Բայց իւր քաղաքային վեճ ընթացքը շուտով յերեւան գալով Սուլթան Մահմուտի ուշադրութիւնը գրաւելու արժանի եղաւ, այնպիսի կայսեր մը որ ապագային համար մեծամեծ ծառայութիւններ ընելու յարմար գլուխները անվերջ կը նախատեսէր իւր զօրաւոր ընտրութեամբը։ Մէհմէտ Ալի իւր կըթուցիւնը կայսերական պալատին մէջ ընդունելով՝ շատ չանցած ինքզինքը արժանաւոր կայոյց մեծամեծ պաշտօնատարութեանց։ Սկսաւ այնուհետեւ իւր գործը յառաջ տանելու նըպատակաւ ժողովուրդեան ծոյցն յառաջ կանչել ու տէրութեան պաշտօններու վրայ կարգել այնպիսի անձինք որոնք թէպէտ աննշան՝ սակայն ապագային ծառայելու յարմարութիւն ունէին։ Եւ ահա նոյն միջոցին էր որ բարձրա. Բեզա փաշան ալ Կ. Պոլսոյ շուկային մէջ իւր ունեցած մանրամասնութեամբ թեւեւ թողնելով յառաջ կուգար երկրին բարեկարգութեանը նպատաւներէն մին ըլլալու։ Մէհմէտ Ալի կայսերական պալատին ելնելով առաջին անգամ ծովային տեսչութեան գործերուն մտաւ, մասնաւոր բաժնի մը զօրաղլուխ անուանուելով՝ Վեհապետ անկումէն ետեւ լիովին յաջողեցաւ բանակի բաժինները միաւորել ու յետոյ մը Խալաթի փաշան որ Կ. Պոլսոյ վրայ կուգար։ Այս միջոցներու Սուլթան Մահմուտ վախճանելով անոր յաջորդին ալ մեծամեծ շնորհքները վայելցնէ։ Հետզհետէ անուանեցաւ ընդհանուր տեսուչ թնդանօթարանի, Սերասքէր, մեծ ծովապետ, և Մեծ-Խալաթիս։ Սուլթան Ապտիւլ Մեհմետի այսպիսի շնորհքներու Մէհմէտ Ալի վրայ շարունակուելի ալ այժմու օղոստափառ կայսեր միջոցաւ էր, որով գլխաւորապէս ծովային տեսչութեան պաշտօնատան մէջ փայլելեցաւ իւր ծառայութեանց ամենամեծ և շքեղ մասը։ Նոյնպէս ամենէն երեւելի ճարտարապետներն իւրեւ տալով՝ տէրութեան նաւարանին մեծապէս յառաջադիմութիւն տուաւ թէ գործիքները և թէ մեքենական ճարտարութիւնը կատարելագործելով։ Զանազան տեսակ նաւեր պատրաստեց, և ամեն կարգի գեղեցիկ շոգենաւերով նաւային ճարտարութիւնը գլխաւորեց և ընդարձակեց։ Ապտիւլ-Մեհմետ քոյրն Ապիլէ Սուլթանին հետ ամուսնացաւ։ Իւր որդին ալ Եթէմ փաշան այժմու Խնքակալին գլխաւոր Ռեֆիէ Սուլթանին ամուսինն է։ Այսպէս Մէհմէտ Ալի իւր կենաց պաշտօնական երկարատեւ շրջանին մէջ փառաց վերջին ծայրը հասած, միանգամայն կայսերական գերեզմանին հետ հաղորդիւր երկրին ամենահարուստ մարդերէն մէկն եղաւ, և դժուար պարագաներու մէջ իւր տէրութեան օգնող հանգիստանալու պատիւը արդէն ունեցած պատուաւորաններուն վրայ աւելցնելու արժանացաւ։ Իւր անգղղիքի հաստատամտութեամբ ու անկախութեան բնարոյս սիրով և Ռուսոյ համար ճիշտ մի կը համարուէր, և Մէհմէտի Պոլսի եկած ժամանակը, անոր առաջարկութիւնները իսպառ մերժելու գրուած թուանէն յառաջ ինքն էր որ տէրութեան խորհուրդներուն մէջ առաջարկեց և ամենայն զօրութեւ յառաջ տարաւ։

Այսպիսի բեղմնաւոր և բազմազաղ կեանք մի չէր ներքէր անշուշտ որ իւր առած կըթուցիւնը կատարելագործէր ու եւրոպական գաղափարներու տէր ըլլար։ Ուստի յայնմ մասին առաջին կը համարուին Ռեֆիէ փաշա, և ըստ այն պաշտօնականները որոնք Մէհմէտ Ալիէն ետեւ իրենց քաղաքականութիւնը միջադպային օրէնքներէ քաղեցին։

Հիւղարկաւորութեան հանգէսը իշտանագուններու սեպական պատուաւոր արարողութեամբ կատարուեցաւ։ Երկայ գտնուող պաշտօնական անձինքներէ զատ խուռն բազմութիւն մնալ իրենց սգալի երեւոյթովը այս մեծ կորուստին պաշտօնաւոր, ցաւն ու արտաբերութիւնը կը յայտնէին։

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՐՇԱՆՈՒՍՈՅ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ